

Biblioteka
INCUS

TIM*press*

Biblioteka INCUS

Rob Riemen
PLEMSTVO DUHA
zaboravljeni ideal
2. izdanje

Naslov izvornika:
Adel van de geest
een vergeten ideaal

©2008, 2016 by **Rob Riemen**

© za hrvatsko izdanje: **TIM press, Zagreb**
Tel.: 01 611 97 13; Faks: 01 611 97 14;
E-mail: tim.press@tim-press.hr
www.tim-press.hr

1. izdanje 2010.

Sva prava pridržana.

ISBN 978-953-8075-07-0

Rob Riemen

Plemstvo duha
zaboravljeni ideal

2. izdanje

S nizozemskoga prevela
Snježana Cimić

Predgovor preveo
Damir Biličić

Zagreb, 2016.

U životu čovjek mora umrijeti
barem jedanput, ako želi upoznati
svijet. Pa kad je zakon takav,
bolje je umrijeti dok si mlad, dok
imaš još puno vremena pred sobom
da se izvučeš, da uskrснеš...

GIORGIO BASSANI, *Stari obiteljski vrt*

Ova knjiga posvećena je
uzdanicama moga življenja

Kirsten, Lisette, Margriet

Sadržaj

PREDGOVOR DRUGOM HRVATSKOM IZDANJU

Deset godina poslije 9

PRELUDIJ

Večera u River Café 13

Thomas Mann i njegovo vrijeme promišljanja 39

Svevremeni razgovori o suvremenim pitanjima 63

Budi hrabra 105

Pogovor 129

Literatura 131

O autoru 133

PREDGOVOR DRUGOM HRVATSKOM IZDANJU

Deset godina poslije

Kad ga je car August otpravio u izgnanstvo na područje današnje Rumunjske, rimski pjesnik Ovidije doživio ju je kao hladnu i zabačenu, izoliranu zemlju. Ondje je napisao svoju prelijepu knjižicu *Žalobnice*, koju je u svijet, u Rim, otpratio riječima: “Knjižice mala, pođi sa mnom...”, znajući da nje-gova knjiga sama mora pronaći put u svijet, do, kako se na-dao, brojnih čitatelja, koje on, pjesnik, nikada neće upoznati.

Plemstvo duha. Zaboravljeni ideal / Nobility of Spirit. A Forgotten Ideal / Adel van de geest; een vergeten ideaal moja je prva knjiga, prvi puta objavljena prije deset godina, 2006., na španjolskome. Nedugo zatim, knjiga je prevedena na francuski, engleski i rumunjski, a objava na izvornome jeziku, nizozemskome, uslijedila je 2009. godine. Knjige uistinu imaju vlastitu sudbinu. Otada je ta knjižica objavljena na osamnaest jezika, među njima na kineskome i ruskome, a ove godine izići će na arapskome i biti objavljena u Južnoj Africi. Da, ta je knjiga bez mene obišla mnoga mjesta na svijetu, mjesta za koja ne bih ni pomislio da bih se ondje mogao naći. Kako je to moguće?

Razlog se može kriti jedino u tome da priče u mojoj knji-zi odražavaju plemstvo duha, duha koji je tako rječito izražen u onoj drevnoj legendi koju slikar Vincent van Gogh prepričava svome bratu Theu:

Ima stvari starih koliko i sam ljudski rod i koje za sada neće nestati. Znam za jednu drevnu legendu, ne znam iz kojeg naroda, koja se, naravno, nije doslovce tako odvi-

la, ali ipak obiluje snažnom simbolikom. Priča kaže da je cijelo čovječanstvo poteklo od dvojice braće. Mogli su birati što od svih stvari na svijetu žele imati. Jedan je odabrao zlato, drugi knjigu. Prvome, koji je odabrao zlato, sve je išlo dobro, no drugome je sve krenulo loše. Iako ne navodi razloge, legenda kaže kako je čovjek s knjigom prognan u hladnu i sumornu zemlju gdje je živio u izolaciji.

Ondje je u svom jadu i čemeru počeo čitati knjigu iz koje je naposljetku mnogo toga doznao. Učinio je tako svoj život podnošljivim, smišljajući različite stvari kojima se bavljao od nevolja. Na koncu je uspostavio određeni red, iako uvijek kroz rad i uz velike muke.

Kako je vrijeme odmicalo, čovjek sa zlatom bivao je sve slabijim, a onaj drugi s knjigom sve snažnijim, uvidjevši tako da nije zlato os oko koje se sve okreće. Riječ je tek o legendi, no ja u njoj ipak vidim nešto duboko i istinito. Ta “knjiga” ne odnosi se samo na sve knjige, ili književnost, riječ je o svijesti, razumu – i umjetnosti. To “zlato” nije tek novac, nego i simbol mnogih drugih stvari. (pismo, siječanj 1884.)

Pogled na situaciju u današnjem svijetu, s povratkom fašizma, uz vjerski ekstremizam, tragediju milijuna izbjeglica, strah koji poput oblaka zamagljuje naše društvo... govori nam da je u posljednjih deset godina plemstvo duha postalo još zaboravljenijim idealom u sumornome zimskom krajobrazu u kojem živimo. No moja će knjižica i dalje pronalaziti put u tom istom svijetu, jer ona je nalik na svjećicu nade o kojoj je Doktor Živago napisao tako prelijepu pjesmu:

ZIMSKA NOĆ

Vilo na zemlju, vilo голу,
sve s kraja na kraj,
svijeća je sjala na tom stolu,
svijeća je sjala.

K'o mušica roj kada ljeti
sav plamen pokri,
pahulje zasipahu sletiv
prozorski okvir.

Strijeje i kružice po staklu
mećava slala,
svijeća je sjala na tom stolu,
svijeća je sjala.

Na obasjanome se stropu
sve sjene kupe,
križanja ruku, križanja nogu,
križanje sudbe.

Spadoše cipelice dvije
i podom klapne.
Po haljini se vosak lije
suzica lampe.

Sijeda i bijela svud se slegla
ta snježna magla.
Svijeća je sjala na tom stolu,
svijeća je sjala.

Na svijeću puhalo iz kuta
i kušnja vila
dva križolika uzdignuta
andelska krila.

Vila svu veljaču u kolu
da nije stala.
Svijeća je sjala na tom stolu,
svijeća je sjala.

(prepjevao Fikret Cacan)

Rob Riemen,
siječanj 2016.

PRELUDIJ

Večera u River Caféu

Tko si ti doista koji bi govorio il' pjevao Americi?

WALT WHITMAN, *Vlati trave*

I.

Najvažnije događaje u životu ne možeš isplanirati, oni te jednostavno zateknu. Neočekivan je dan u kojem ti u život uđe prijateljstvo, ljubav; neočekivan je sat u kojem voljena osoba napušta život; neočekivan je onaj jedan događaj koji ti promijeni život. I kao da u tim trenucima ljudska duša – svjesna svoje moći prosuđivanja glede onoga što je važno, a što ne, što treba zauvijek sačuvati, a što smije otići u zaborav – daje pamćenju nalog da, aktivirajući sva čula, napravi do u detalje vjernu presliku koju si ona, duša, potom prisvoji. Naš je mozak dobar za datume i činjenice, koje zaboravljamo ako ih ne rabimo duže vrijeme. No sve ono što nam je pohranjeno u srcu nikada se ne izgubi. Jednostavan, ali dobar primjer pruža nam sada već klasičan holivudski film *Kad je Harry sreće Sally* – upitajte stare bračne parove kada su se prvi puta sreli, i oni će se sa zapanjujućom preciznošću prisjetiti pojedinosti od prije pedeset, šezdeset godina. Mnogo toga su zaboravili, ali ne i to, ne susret koji im se urezao u srce.

II.

Nisam imao razloga očekivati da će moje putovanje u različite američke gradove i sveučilišta u studenome 2001. biti još posebnije no inače. Jedan od najuzbudljivijih i najpoticajnijih aspekata mog posla za Institut Nexus su susreti s brojnim međunarodno priznatim intelektualcima, pozvanima da održe predavanje na godišnjoj konferenciji Nexusa, a s kojima razgovaram o sadržaju njihovih predavanja ili o temi panel-rasprave. Tema sljedeće konferencije – *The Quest of Life. Part II. Evil (Životna potraga. Dio II. Zlo)* – izabrana je prije dosta vremena, a s njom i predavači. To je bio razlog da sam u New Yorku, među ostalima, dogovorio sastanak i s književnim stručnjakom te dobrim poznavateljem Melvilla, Andrewom Delbancom, a nestrpljivo sam očekivao i susret s Johnom Coetzeeom u Chicagu. Veselio me i ponovni susret s Josephom Frankom, biografom Dostojevskog, zakazan na Stanfordu, kao i činjenica da ću ondje upoznati Richarda Rortyja. Sudjelovanje Michaela Ignatieffa, koji još od prve konferencije blisko surađuje s Institutom Nexus, kao i Daniela Goldhagena, pružilo mi je dobrodošao povod za ponovni posjet Harvardu. Znao sam da će svi ti susreti najvjerojatnije biti ugodni, zanimljivi i vrlo poučni. No očekivati da će biti “nezaboravni” bilo bi pretjerano.

Srećom, na službenom putovanju ne mora svaki dogovor značiti “posao”, stoga sam se veselio što ću još istoga dana kada iz Amsterdama stignem u New York večerati s Elisabeth Mann Borgese, i to u glasovitom *River Caféu*. I taj je dogovor već odavno bio zapisan u mom rokovniku, a isto tako i od tog ponovnog susreta nisam imao razloga očekivati više, odnosno još više od dobrog razgovora sa starom prijateljicom. Činjenica da samo još mali broj ljudi uopće zna tko je Elisabeth Mann Borgese jest, bojim se, pokazatelj vremena u kojem živimo. Kad spomenem njezino ime, najčešća reakcija je tupi pogled. Tada obično impulzivno dodam: “Najmlađa kći i ljubimica svjetski poznatog pisca Thomasa Manna.” No svjestan sam da takvim predstavljanjem prven-

stveno ukazujem na to koliko mi Thomas Mann znači i da zasluge njegove najmlađe kćeri tako dolaze u drugi plan. Bilo bi pravednije prema njoj kada bih istaknuo da Al Gore sa svojim filmom *Neugodna istina* nastavlja rad koji je započela Elisabeth Mann Borgese.

S obzirom da se večer u *River Caféu* odvijala toliko drugačije nego što sam očekivao, mislim da bih prvo trebao ispričati nešto o ženi koja je u velikoj mjeri zaslužna za nastanak ove knjige.

Rođena je 1918. u Münchenu, a 1933. je s roditeljima pobjegla u Švicarsku, da bi 1938. s njima emigrirala u Sjedinjene Američke Države. Godine 1939. se u Princetonu udala za talijanskog stručnjaka za književnost, političkog aktivista i poznatog antifašista Giuseppea Borgesea, s kojim je dobila dvoje djece. Tijekom rata njih je dvoje tvorilo dušu pokreta čiji je cilj bio osiguranje mira po okončanju rata kroz osnivanje svjetske federacije i donošenje svjetskog ustava. Između ostalih, mogli su računati na podršku Mahatme Gandhija, Jean-Paula Sartrea, Alberta Camusa, Bertranda Russella, Alberta Einsteina i Thomasa Manna. Sredinom šezdesetih godina, kada je njezin puno stariji suprug već bio preminuo, Elisabeth je shvatila da je taj ideal za ono vrijeme bio previše utopijski te je odlučila zauzimati se za nešto što bi ljudima bilo bliskije: okoliš. Elisabeth Mann Borgese je bila jedini ženski član male skupine koja je osnovala Rimski klub, prvu međunarodnu organizaciju koja je nastojala postaviti temu okoliša na dnevni red politike, kako bi čovječanstvo postalo svjesno opasnosti koje prijete okolišu, a time i zajedničke odgovornosti za njegovo očuvanje. No ni Rimski klub nije joj bio dovoljno konkretan te je postala suosnivačicom Međunarodnog oceanskog instituta (International Ocean Institute), ustanove koja se ustrajno zauzimala za UN-ovu konvenciju prema kojoj su oceani vlasništvo i odgovornost cjelokupnog čovječanstva, a ne pojedinih država. Do prihvaćanja ovog prijedloga na zasjedanju Opće skupštine Ujedinjenih naroda 1982. i njegove ratifikacije 1994. (bez potpore Sjedinjenih Država) došlo je ponajviše zahvaljujući

naporima Elisabeth Mann Borgese. Razgovarala je s brojnim ljudima, a njezina inteligencija, zanos i šarm zasigurno su se dojmili svakoga od njih. Osim toga, tko je sreo Elisabeth, sreo je dvadeseto stoljeće. Njezinu širokom krugu prijatelja pripadali su Vladimir Horowitz (koji joj je u mladosti, dok se još nadala postati koncertnom pijanisticom, dao nekoliko lekcija klavira), Bruno Walter, Albert Einstein, Hermann Broch, Jawaharlal Nehru, Indira Gandhi, Wystan Auden, Agnes Meyer, Ignazio Silone, Robert Hutchins, Roger Sessions i mnogi drugi.

Kada sam je prvi puta sreo, imala je osamdeset godina i živjela je na obali, u Halifaxu, Nova Škotska, gdje je još uvijek radila kao profesorica međunarodnog pomorskog prava na fakultetu političkih znanosti na Sveučilištu Dalhousie.

Bio sam je pozvao da u proljeće 1999. održi godišnje predavanje na Nexusu, sugerirajući joj i temu: *Moje vrijeme*. Pod tim je naslovom njezin otac 1950. godine održao predavanje u kojem se, kao sedamdesetpetogodišnjak, osvrnuo na svoj buran život. Činilo mi se više nego vrijednim truda čuti kako, pola stoljeća kasnije, njegova osamdesetogodišnja kći govori o svome životu. U početku se kolebala: "Ne mogu koračati stopama svoga oca!" No uspio sam je uvjeriti i 12. svibnja 1999. održala je nezaboravno predavanje u prepunoj dvorani, s Njezinim Visočanstvom kraljicom Beatrix i bivšim premijerom Ruudom Lubbersom, kraljičinim prijateljem i političkim saveznikom, u prvome redu. Sprijateljili smo se i redovito smo razgovarali, a kada smo u lipnju 2001. saznali da ćemo u studenome oboje biti u New Yorku, brzo je pao dogovor: srijeda, 7. studenoga u 19:30, *River Café*.

III.

Dva događaja koje je bilo nemoguće predvidjeti učinili su večeru u *River Caféu* posve drugačijom no što sam si mogao predstaviti kada sam u svoj rokovnik bio zapisao ime, vrijeme i mjesto dogovora.

Prvi je 11.9. Nikada neću zaboraviti pogled na New York te večeri kada sam oko šest sati krenuo u šetnju gradom da bih nakon dugoga leta, a prije jela, protegnuo noge. “Grad koji nikada ne spava” gotovo dva mjeseca nakon kobnoga datuma doima se mračnim, hladnim i ponajprije *praznim*. Jedva da ima prometa, ako se izuzme par taksija, a i oni neće puno zaraditi jer su i pješaci nestali. New York ima u sebi nešto ogoljeno, poput napuštenog bojišta. U Sohou svraćam do poznanika, ali ih ne zatičem kod kuće. Potom me čista znatiželja vodi na West Broadway, u smjeru *Nulte točke* (*Ground Zero*). Još uvijek ne znam je li doista bilo tako ili mi se samo pričinjalo da se tamo u daljini, iznad mjesta gdje bi morala biti *Nulta točka*, nadvio ogroman, crni oblak koji je sve zamračio. “Užas! Užas!” – proleti mi glavom povik iz *Srca tame* Josepha Conrada te se okrenem i, vrativši se na Washington Square, uzmem taksi za *River Café* koji se nalazi u podnožju Brooklynskoga mosta.

Stigao sam prvi u još poluprazan restoran u kojem smo imali rezerviran stol pored prozora. S čašom Chardonnaya u ruci promatram usamljeni Kip slobode, koji poput svjetla u noći bdiye nad gradom. U pozadini se čuje klavirska glazba Doma Salvadora – njegova “I’ll Be Seeing You” (Vidimo se) zvuči sjetnije no ikad – dok ja čekam dvoje gostiju.

Da, dvoje! Jer to je bio drugi neočekivan događaj. Nekoliko dana prije mog polaska nazvala me Elisabeth. Nakon “Kako si? Vrijedi li još naš dogovor za večeru?” upitala me jesam li ikada čuo za Josepha Goodmana.

“Bojim se da ne. Bih li morao znati tko je on?”

“Ne. To je netko tko živi vrlo povučeno, i zacijelo nema puno ljudi koji ga poznaju. No on je moj stari prijatelj, koji zna da dolazim u New York i volio bi me vidjeti. Bilo bi divno da ga i ti upoznaš. Slažeš li se da i njega pozovem na večeru?”

“Naravno! No ako imaš vremena, možeš li mi sada reći nešto više o njemu?”

Kada je Elisabeth 1938. zajedno s roditeljima emigrirala u Ameriku, velika želja joj je još uvijek bila da postane kon-

certnom pijanisticom te je svakodnevno putovala iz Princeptona u New York gdje je dobivala lekcije od Isabelle Vengerove, čuvene ruske pijanistice i glazbene pedagoginje koja je radila na Institutu Curtis u Philadelphiji. Uz Elisabeth, i Joseph Goodman bio je njezin učenik. Joe je bio tri godine mlađi od Elisabeth, također je dolazio iz Njemačke, a poslije se pokazalo da su u Ameriku doputovali istim brodom: *Novim Amsterdamom*, koji je u njujoršku luku uplovio 23. rujna 1938. No Joe je putovao trećim razredom, dolje u spremištu za robu, bez roditelja, koji su ostali u Njemačkoj i koje više nikada neće vidjeti. Nasuprot tome, Elisabeth je sa svojim poznatim roditeljima bila kapetanov počasni gost. Prema Elisabethinim riječima, Joe je bio briljantan pijanist. “Trebao si čuti kako svira Beethovenovu sonatu za klavir opus 106, *Hammerklavier*. To je bila njegova glazba. Nitko je nije mogao odsvirati kao Joe.” No mlađi je Joseph bio jednako povučen u sebe kao i briljantan. Elisabeth, koju je on na neki način privlačio i za kojeg je istodobno brinula, uspjela je naposljetku pridobiti njegovo povjerenje. I tako se razvilo jedno izuzetno prijateljstvo. Sve dok ona samo pola godine kasnije nije odustala od svog sna da postane koncertnom pijanisticom, između ostaloga i shvativši da ne posjeduje Joeovu nadarenost. Zaljubila se u Giuseppea Borgesea, trideset šest godina starijeg od sebe, s kojim je htjela ostvariti svoj novi san: svjetski ustav, svjetsku federaciju, svjetski mir. Premda je uvjerala Joea da njezin brak neće nimalo utjecati na njihovo prijateljstvo, on nije došao na svadbenu proslavu i nestao je iz njezina života.

Pukim ga je slučajem ponovno srela krajem šezdesetih godina, u jednom antikvarijatu u New Yorku, negdje u blizini Četvrte avenije, gdje je radio kao prodavač. Borgese je u međuvremenu preminuo, a Elisabeth je živjela i radila u Santa Barbari, u Kaliforniji, gdje je – prije no što se počela baviti okolišem – vodila Centar za proučavanje demokratskih institucija (Center for the Study of Democratic Institutions). Joe, koji se nije ženio, bio je odustao od pokušaja ostvarenja pijanističke karijere posvetivši život svojoj drugoj ljubavi: knjigama.

“Ne sviraš više?!” Poznavala je njegov težak karakter i stoga je ne bi čudilo da se vjerojatno posvuda i prema svima nemoguće ponašao. Ali da ovaj čovjek, rođen za glazbu, više ne svira? Elisabeth je to teško mogla povjerovati.

“Nisam mogao živjeti od toga, Elisabeth. No s vremena na vrijeme skladam.”

Upitala ga je može li vidjeti nešto od toga, no reagirao je vrlo suzdržano: “Možda poslije. Ne znam je li uopće dobro.”

Joeu se novi život svidio, osobito zato što mu je omogućavao puno vremena za čitanje. Jedna mu je zbirka bila posebno prirasla srcu, djelo američkog pjesnika Walta Whitmana.

“Moraš razumjeti da ono što je moj otac za tebe, to je Walt Whitman za Joea”, reče Elisabeth. “To je njegov veliki idol i najveća ljubav pored glazbe. Možda je on još više opsjednut Whitmanom nego ti djelima moga oca.”

“Zar nije imao knjige Thomasa Manna?”

“Samo jednu. *Doktor Faustus*, kao i dva predavanja mog oca koja su mu bila posebno draga: *Von Deutscher Republik (O Njemačkoj Republici)* i *Vom kommenden Sieg der Demokratie (O nadolazećoj pobjedi demokracije)*. Imaš li neku ideju o tome zašto baš ova dva predavanja?”

“Pretpostavljam zato što tvoj otac u tim predavanjima citira Whitmana.”

“Da! Možda si ti ipak jednako lud kao i Joe. Bilo kako bilo, drago mi je da ćete se vas dvojica upoznati.”

“Radi li on još u onoj knjižari? Ako da, volio bih svratiti tamo kad budem u New Yorku.”

No knjižara više nije postojala. Sredinom sedamdesetih godina vlasniku je postalo jasno da nema obećavajuće budućnosti za njega i Joe je morao potražiti drugi posao. Opet je postao pijanistom, no sada na kruzerima koji su plovili Tihim oceanom uza zapadnu obalu Meksika.

Napunivši šezdeset godina, 24. travnja 1978., Elisabeth je zaprimila omotnicu s dva velika iznenađenja. Jedno je bila pjesma koju je Joe skladao za nju na stihove Walta

Whitmana, a druga je bila vijest o rođenju kćerkice, uz koju je dopisao: “Sada je sve dobro. Djevojčica je prekrasna. Osjećam mir i sreću.”

Unatoč činjenici da je Joe sa svojom pjevačicom i kćerkicom nastavio ploviti Tihim oceanom, dok je Elisabeth upravo u to vrijeme prihvatila profesorski položaj u Halifaxu, ostali su u kontaktu. “O.K., ti imaš pogled na Atlantski ocean, a ja na Tihi, no ovim smo oceanima u svakom slučaju međusobno povezani”, rekao je kad ju je ponovno nazvao. I po prvi puta u četrdeset godina Elisabeth je imala osjećaj da mu ide dobro. Nazvao bi jednom u par mjeseci, zanimajući se za Elisabethin posao i pričajući joj s puno ljubavi o svome djetetu. Početkom 1988. ponovno je nazvao. Njegova desetogodišnja kći preminula je od posljedica tropskog virusa. Dva je tjedna imala vrućicu, no liječnici nisu mogli ništa učiniti. Joe je bio skrhan, a Elisabeth je imala osjećaj da je izgubila vlastito dijete, iako djevojčicu nikada nije ni vidjela. Dvije godine poslije Joe se preselio u New York. Brak mu se raspao pod teretom teške depresije u koju je opet bio zapao. A kao da sve to nije bilo dovoljno, obolio je od spastičnog tortikolisa, izuzetno neugodne bolesti zbog koje je stalno činio nekontrolirane pokrete glavom, tako da više nije mogao svirati klavir. Rekao joj je: “Iako želim biti blizu tebe, ja sam Amerikanac. Ne mogu živjeti u Kanadi. Moram živjeti u gradu Walta Whitmana.” Gdje je točno stanovao, nije znala. Negdje u donjem dijelu grada, *downtown*, ali gdje točno, to nikada nije htio reći. Vjerojatno se sramio svog siromaštva. No Elisabeth nije smjela ni spomenuti da bi mu mogla pomoći. Čak nije imala ni njegov telefonski broj. On bi zvao nju. Sastajali su se nekoliko puta godišnje i to uvijek na njegovom omiljenom mjestu: na klupici u Central Parku, lijevo od velikog spremnika za vodu kod 91. ulice. Svakoga je popodneva odlazio ondje udahnuti malo svježeg zraka, pritom se najčešće nalazeći s prijateljem Emilijom Continijem, Talijanom kojeg je poznao još iz vremena dok je radio u knjižari. Kad je 11. rujna 2001. Elisabeth čula za napad na Twin Towers, očajnički je čekala da je Joe